گەمەی دەستور و چارەنووسی باشووری کوردستان*

د. بورهان ا. یاسین
2005/10/1

پێشەکیەکی پێویست

لە چوارچێوەی ئەوەی کە پێیدەگوترێ پرۆسەی سیاسی لە عیراق، لە دوای کەوتنی رژێمی سەدام تا ئێستا، بەرهەمهێنانی دەستور هەنگاوێک و ئێستگەیەکی هەرە گرنگە لە بەعیراقیکردنەوەی باشووری کوردستان.

لەم وتارەمدا هەوڵدەدەم، لە گۆشەبینینێکی کوردییەوە، تیشک بخەمە سەر مەسەلەی دەستوری هەمیشەیی عیراق بە پەیوەندی لەگەڵ چارەنووسی باشووری کوردستان. لە بۆچوونێکی مەنهەجیەوە ئەو تیشک خستنە سەرە یارمەتی وەردەگرێ لە هەندێک زانیاری مێژوویی و خوێندنەوەی سیاسی و دیپلۆماسی پرۆسەکە، بە هەندێک بەراوردیشەوە تا ئەو جێیەی دەرفەت دەبێت. بە لەبەر چاوگرتنی ئەوەی کە ئەم وتارەی بەردەست لە ڕۆژنامە بڵاو دەبێتەوە، هەوڵدەدەم لە هەموو بوارەکاندا سنووررداری قەوارەی وتار لەبەر چاو بگرم.

بە بۆچوونی من ناکرێ دەقی ئەم ڕەشنووسی دەستورە، کە دیارە هەر زوو دەسەڵاتی سیاسی لە کوردستان بڕیاری دەنگ لەسەر دانی (بە بەڵێ) داوە و هانی خەڵکی کوردستانیش دەدات بۆ دەنگ لەسەر دانی، بە شێوەیەکی دابڕاو لە هاوکێشە سیاسی و پەیوەندیە دیپلۆماسیەکان هەڵبسەنگێندرێ. ئەوەی لەم بارەیەوە زۆر ئاماژەی پێدەکرێ و گرنگیەکی تایبەتی وەرگرتووە بابەتی ڕۆل یا فشاری ئەمریکیەکانە لە فەراهەمکردنی بەرهەمهێنانی دەستوردا. یەکێک لەو وادانانەی (گریمانی تیوری) کە دەخوازم لەم وتارەمدا پیادەیبکەم ئەوەیە کە ئەوەی دەسەڵاتی کوردی لەم ڕەشنووسەدا بەدەستی هێناوە زیاتر دەربڕ و ڕەنگدانەوەی قەناعەتێکی سیاسیانەی کلاسیکی ئەو سەرکردەیەیە کە دەتوانرێ لە چمکی فەلسەفەی سیاسی *ئۆتۆنۆمیزمدا* کورتبکرێتەوە. سەرکردایەتی سیاسی لە باشووری کوردستان ئێستاش هەڵگری هەمان ئەو بۆچوونەیە کە تەمەنی ڕەسمی، زۆر یا کەم نزیکەی 60 ساڵ دەبێت، ئەویش ئەوەیە کە ڕێگەی چارەسەری بۆ کێشەی کورد تەنها ئۆتۆنۆمی (دواتر فیدرالی) بۆ کوردستان و دیمۆکراسی بۆ عیراقە و پێویستە هەر کەم و زێدەییەکیش لە چوارچێوەی ڕەشنووسی دەستوردا لەم چوارچێوەیەدا شیبکرێتەوە.

ئێستگەکانی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق

گومان لەوەدا نیە کە یەکێک لەو ئاکامە هەرە گرنگانەی کە لە ڕووخانی رژێمی بەعس کەوتەوە ئەوەبوو کە عیراق وەکو دەوڵەت، بە هەموو دامودەزگاکانی و لە ڕەهەندی سەروەری (بە ڕەهەندی عەرەبی و جیهانیشەوە) هەڵوەشایەوە. دەبێ لە ڕۆشنایی ئەم ڕووخان و، لە ڕووی ژیۆپۆلیتیکیشەوە، هەڵتەکانە بنەڕەتیە و بە پێی ئەوەی کە کورد لەو کاتەدا لە باشوور ئەزموونێکی 12 ساڵەی لە *بەخۆبوون* تێپەڕکردبوو، دەستکەوتەکان و لەدەستچووەکانی کورد، بە پەیوەندی لەگەڵ مەسەلەی دەستور، بنرخێنرێن.

له پێداچوونەوەیەکی گشتی بە ئێستگە هەرە گرنگەکانی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق، ئەم جارەیان بە ویست و خواستی دەسەڵاتی سیاسی و "خەڵک" لە باشووری کوردستان، تێبینی دەکرێ کە لایەنی کوردی بەشداریەکی چالاکانەی کرد لەو دامەزراندنەوەیە بەبێ ئەوەی کە داواکاریەکانی بە شێوەیەک سەربخات کە لە ئۆتۆنۆمی زۆر زیتر بێت و حسێبی ئەوەشی کردبێ کە ئەگەر سبەینێ پرۆسەی دیمۆکراسی و سیستەمی فیدراڵی پاشەکشەی کرد جارێکی تر پێویستنەکات کورد دووچاری خەباتی شاخ ببێتەوە.

ئەوەی ڕاستی بێت کۆبوونەوەی ناسریە (لە 2003/4/14) و یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت (دەستوری کاتی) و بریاری (1546ی2004/6/8) نەتەوە یەکگرتوەکان و هەڵبژاردنە گشتیەکانی سەرەتای ساڵی 2005 و ئێستاش دەستوری هەمیشەیی (هەڵبەتە دوای دەنگ لەسەر دانی) لە ئێستگە هەرە گرنگەکانی ئەو دامەزراندنەوەیەن. بە هەڵسەنگاندنێکی گشتی ئەوەی کە لەم ئێستگانە (کەوتۆتەوە/دەکەوێتەوە)، لە گۆشەبینیبی کوردیەوە، دەکرێ بە گشتی چەند خاڵێک تێبینی بکەین:

1) ڕەهەندی نێونەتەوەیی مەسەلەی کورد لە "عیراق"، تا رادەیەکی زۆر لاواز کراوە و مەسەلەی کورد بە توندی کراوەتەوە مەسەلەیەکی "عیراقی". پرۆسەی بە ناوخۆییکردنەوەی مەسەلەی کورد، دوای ئەوەی قۆناغێکی باشی بڕیبوو لە بە نێونەتەوەییبوون بە تایبەتی لە ڕووی یاسای نێونەتەوەییەوە. لە ڕاستیدا، بۆ نموونە، بریاری (1546)ی نەتەوە یەکگرتوەکان نەک هەر ئاماژە بە بوونی کێشەی کورد لە عیراق ناکات (نە لە ڕەهەندە مێژووییەکەی، نە لە ڕەهەندی هەنووکەیی سیاسی و دیپلۆماسی و نە لە ڕەهەندی دواڕۆژیش). تەنها ئاماژەیەکیش لەو بڕیارەدا بە مەسەلەی فیدراڵی کرابێ ئەوەیە کە فیدڕاڵی مەسەلەیەکی ناوەخۆیە و نەتەوە یەکگرتوەکان بە پێی ئەم بڕیارە تەنها *پێشوازی لە کاری حکومەتی کاتی عیراق بۆ فیدڕاڵی دەکات*.(1) بە گوێرەی ئەم دەربڕینەی بڕیارەکە، نە نەتەوە یەکگرتوەکان خۆبەستنەوە (ئیلتیزام)ێکی بە مەسەلەی فیدراڵی و نەش فیدراڵی بە پێی بڕیارەکە کراوەتە مەسەلەیەک بۆ حکومەتەکانی عیراق لە داهاتوودا، بەڵکو تەنها وەکو *کار–بۆ–کردنی حکومەتی کاتی عیراق* لە قەڵەم دەدات. بە مانایەکی تر کورد بە پێی ئەم بڕیارە کەوتەوە ژێر "ڕەحمەتی" عیراقی خاوەن سەروەری و یەکبوو؛ 2) کورد جارێکی تر خەریکە پەراوێزدەکریتەوە لە عیراق، ئەم جارەیان بە بەشداری "چالاکانەی" سەرکردایەتی کورد خۆی لەو پەراوێزکردنەدا و لەوەش زیاتر راپێچکردنی جەماوەریش لەم پرۆسەیەدا.

ئەوەی کە لایەنی کوردی لە دەستوردا حسێبی بۆنەکردووە

لە خوێندنەوەیەکی مێژوویی بە پەلە بۆمان دەردەکەوێ کە کورد ئەزموونێکی دوور و درێژی هەیە لە گفتوگۆ و پەیمانی شکاو و...هتد. هەر کاتێک پێشوەچوونێک، گەر چی کەمیش بوبێت، لە عیراق بەدەست هاتبێت ئەوا پەیمانشکێنی و پاشەکشەیەکیشی بە دواوە بووە.

ئەوەی ئەم جارەشیان لایەنی کوردی بە جیددی بیری لێ نەکردۆتەوە، یا هەر نەبێ کاری جیددی بۆ نەکردوە، ئەو پرسیارەیە: ئایا ئەم جارە(ش) ئەگەر ئەزموونی دیمۆکراسی و فیدراڵی پاشەکشەیکرد، کورد پەنا بۆ چی دەبات؟ وڵاتێک کە کورد خۆی دروستی کردەوە و کورد، لە تێگەیشتنی کۆمەڵگەی نێونەتەوەییەوە وەکو بەشێکی چالاک و "یەکسان" لە دەسەڵاتی ئەم وڵاتە بینرا بەڵکو بگرە ئەوهاش تەماشاکرا کە بەشی شێری لەو دەسەڵاتەدا هەیە، ئەو کاتە هەر ئەوها بە ئاسانی ناتوانێ سبەینێ بەرهەڵستی هەمان دەوڵەت بکات. هەڵبەتە دوای ئەوەی کە خەڵکی کوردستان "وەکو گەل" بڕیاری ئەوە دەدا کە ڕەشنووسی دەستور قەبوڵ بکات، ئەوە ئەو کاتە پرۆسەی بە عیراقیکردنەوەی باشووری کوردستان دەگاتە ئێستگە و ئاستی هەرە چارەنووسساز. ململانێی کورد لەگەڵ دەولەتی عیراق دوای هێڵی دەستور (واتە دوای دەنگدان بە بەڵێ لەسەر دەستور) دەکەوێتە قۆناغی هەرە سەخت، چونکە کورد بە پێی

ئەم پێشوەچوونە دەکەوێتە پۆزیسیۆنێکی (مەوقفێکی) سیاسی و دیپلۆماسی و ستراتیژی زۆر لاوازتر لە ئەوەی ئیمڕۆ.

دواجار ئەوەی کە گرنگ و مەحەکە ئەوەیە ئایا ئەوەی کە لە دەستوردا هاتووە تا چ رادەیەک وە بە چ شێوەیەک بەجێ دەگەیێنرێ. گرینگترین خاڵیش کە لێرەوە لەبەر چاو بگیرێ ئەوەیە کە لە قۆناغی دوای-دەستور پەیوەندیەکانی زۆرینە و کەمینە لە هاوکێسە و ئەوەی کە پێی دەبێژن گەمەی *"دیمۆکراسی"* کورد *کەمینە* دەبێ و عەرەبیش *زۆرینە*. لەو حاڵەتەدا ئەگەری ئەوەی کە کورد لە زۆر لە بڕیارەکانی بوواری سیاسەت و یاسادانان و بگرە مەسەلە ستراتیژیە چارەنووسسازەکان (بۆ نموونە ڕاگەیاندنی شەڕ و ...هتد) دووچاری ململانێیەکی ناهاوسەنگی *زۆرینە-کەمینە* ببێتەوە. لایەنی عەرەبی نەک هەر بە هەمان ئەو زهنیەتەی، کە دوای کەوتنی رژێمی بەعس هەڵسوکەوتی پێکردوە،دوای قۆناغی دەستوریش هەڵسووکەوت دەکات، بەڵکو بگرە دوور نیە کاریش بکات بە پێچەوانەی ئەوەی کە لە دەستوردا لەبارەی کوردەوە کار بکات.

ئەوەی لە دەستوردا بەدەست دێت شتێکە و پاراستنیشی تەواو شتێکی ترە. بەم مانایە بەدەستهێنانی سیستەمێکی دیمۆکراسی لە عیراق، لەسەر کاغەز، دەبێ بپارێزرێ لە ناو زهنیەت و لەسەر ئەرز. بەڵام کۆمەڵێ هۆکار هەن کە ئەم کارە وەزەحمەت دەخەن، بۆ نموونە: بوونی ململانێیەکی قوڵ و فراوان لە نێوان کۆمەڵێ پرۆژەی سیاسی (بە تایبەت بە ڕەنگی ئیتنیکی و مەزهەبی)، کە لە ڕەهەندە ئیقلیمیەکاندا دەها ئاڵۆز دەبن، لە عیراقدا بوونیان هەیە و لە داهاتووشدا دەبن؛ بوونی کولتورێکی بەهێزی کودەتا و کودەتاکاری؛ نامۆبوون بە کولتوری دیمۆکراسی و باڵادەستبوونی بیری پیلان و پیلانگێڕی و پاشقۆلگرتن و...هتد لە پەیوەندیە سیاسەیەکاندا و لە هەڵوێست لە دەسەڵاتی سیاسی. جگە لەمانە بە پێی ئەزموونی مێژوویی، ئەو دیمۆکراسیانەی کە بە "شەو و رۆژێک" لە دایک دەبن ئەگەری پاشەکشە و شکستیان زۆر زۆر زیاترە لەو دیمۆکراسیانەی کە لە ئاکامی پرۆسەیەکی دور و درێژی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی و ئابووری و جیابوونەوەی دین لە دەوڵەت و پێشوەچوونی کولتوری و سیستەمی فێرکردندا سەریان هەڵداوە. جگە لەمە، ئەو هێزە سیاسیانەی کە لە قەناعەتەوە باوەڕیان بە دیمۆکراسی نیە تەنها سیستەمێکی ئەوها وەکو *دەرفەتێک* دەبینن بۆ گرتنە دەستی دەسەڵاتی ڕەها و بەکارهێنانی چاڵاکانەی ئەو سیستەمە بۆ بەهێزکردنی دەرفەتەکانی خۆیی و بنپێکردنی دەرفەتەکانی ئەوانی تر. دواجار فاشیستەکانی ئیتالیا و نازیستەکانی ئەلمانیاش میکانیزمی دیمۆکراسیان بەکارهێنا بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵاتی ڕەها!

مەسەلەیەکی گرنگ، کە هەر لە سەرەتای پرۆسەی سیاسی لە عیراقی دوای رژێمی (سەدام)وە، ئەو بەهایەی پێنەدراوە ئەو راستیەیە کە عیراق هەردەم وڵاتێکی گرنگ بووە لە ئەوەی پێیدەگوترێ کۆمکار (جامیعە)ی عەرەبی. لە ڕاستیدا، هەر زوو دوای کەوتنی رژێمی دکتاتۆر لە عیراق و دەستپێکردنی پرۆسەیەکی سیاسی لەم وڵاتەدا، بۆچوونێکم پیادەکردوە کە ئەویش پێداگرتن بووە لەسەر ئەو ڕاستیەی کە بوونی عیراق لەناو ئەو سیستەمە عەرەبیەدا دوو جار کورد دەکات بە "کەمایەتی"؛ جارێکیان لە چوارچێوەی عیراقدا و جارێکی تریشیان لە چوارچێوەی ئەم سیستەمەدا.(2) بە مانایەکی تر ڕەهەندی قوڵایی ستراتیژی و کولتوری عیراق، کە بە پێی ئەندامبوونی ئەو وڵاتە لە کۆمکاری عەرەبیدا مانایەکی تایبەتی دامەزراوەیی پەیدا دەکات، ئەو گرنگیە شایستەیەی لە لایەن سەرکردایەتی کوردەوە پێنەدراوە. نەک هەر ئەوە بەڵکو هەندێ دەنگی ئاشکرا لە ئاستی هەرە سەرەوەی ئەو سەرکردایەتیە لە سەرەتای پرۆسەکەوە جختیان کردەوە کە نەک هەر دژایەتی ئەوە ناکرێ کە عیراق ئەندام بێت لە کۆمکاری عەرەبیدا، بەڵکو بگرە ئەو وڵاتە دەبێ *ڕۆلی پێشەنگیش* ببینێ لە کۆمکاری ناوبراودا. دواتر لەم نووسینەمدا دەگەڕێمەوە سەر ئەم خاڵە.

خوێندنەوەیەکی گشتی ڕەشنووسی دەستور

هەرچەندە ڕەشنووسی دەستور دەبوایە لە بەرواری (8/15) تەواو ببوایە، بەلام تا ئیمڕۆش شێوەی کۆتایی خۆی وەرنەگرتووە. هاوسەنگیەکانی هێز لە ئاستی ناوەوەی عیراق و ئیقلیمیدا (بە تایبەتی لە ڕەهەندە عەرەبیەکەیەوە) ئالۆزیەکی زۆری دروست کردوە. دوورنیە هەتا دوای قەبووڵکردنی ڕەشنووسەکەش لە دەنگدانی گشتیدا زەمانەتی ئەوە هەبێت کە ئیتر ڕەشنووسەکە گۆڕانکاری تری بەسەردا نایەت. بگرە قەبووڵنەکردنی هەندێ گۆڕانکاری کە داخوازی لایەنی سوننەی عەرەبن دەکرێ بە جیددی خەتەری جەنگێکی ناوەخۆیی (بە ئالۆزی و تێکەڵیەکی ئیقلیمیەوە) لێبکەوێتەوە.

لە هەڵسەنگاندنێکی گشتیدا ئەوە خویا دەبێت کە ڕەشنووسی دەستور زۆر دژایەتی و ململانێی تەفسیری قوڵ و فراوان لەخۆ دەگرێ. ڕێک ئەوەیە لایەنی "بەهێزی" و "لاوازی" دەستورەکە و هەر ئەوەشە کە هەموو لایەنەکانی (بە تایبەتی کورد و شیعە)ی لە لایەکەوە ڕازیکردوە و لە لایەکی تریشەوە هیچ کام لە ڕازیبوونەکان 100% نین.

لە گۆشەبینینێکی ئەمریکیەوە دەکرێ ئەم دەستورە لە هەمان کاتدا وەکو سەرکەوتن بەڵام شکستیش بۆ ئەمریکا ببینرێت: سەرکەوتن، بەو مانایەی کە ڕەشنووسەکە "لە کاتی خۆیدا" ئامادەکراوە و بەم مانایەش لە چوارچێوەی ئەوەی کە پێیدەبێژن (*ستراتیژی دەرچوون*)ی ئەمریکی دەکرێ ئامادەبوونی ڕەشنووس لە کاتی خۆیدا یاریدەدەری نەک هەر ئەوەبێ کە ئەمریکا بپارێزێ لە قەیرانێکی قوڵتر لە عیراق، بەڵکو یارمەتیشی بدات کە بارودۆخی ئەمریکا بە پەیوەندی لەگەڵ فایلی عیراق باشتر ببێت. بەڵام ئەمە تەنها لە گریمانێک یا بۆچوونێک زیاتر نیە. لە لایەکی ترەوە ئەم دەستورە پڕ بە خواستی ئەمریکا نیە، بەڵکو وەکو جۆرە شکستێکیش دەبینرێ، بە تایبەتی کاتێک باس دێتە سەر ئامانجی ڕاگەیەندراوی ئەمریکا لە بەدیمۆکراسیکردن و پشتگیریکردن لە مافی مرۆڤ لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بە تایبەتی لە عیراق.

ناوەڕۆکی دەستور

کارێکی ئاستەمە کە لە وتارێکی وەک ئەوەی بەردەستدا بتوانین لە هەموو لایەنەکانی دەستور بکۆڵینەوە. بە هەر حاڵ جختکردنی وتاری بەردەست زێتر لە گۆشەبینینێکی کوردیەوەیە و زێتریش جەدەلی دیمۆکراسی و سیستەمی فیدراڵی (وەکو هاتووە لە ڕەشنووسی دەستورەکەدا) لەبەر چاو دەگرێ. بۆ نموونە مەسەلە کۆمەڵایەتیەکان بە تایبەتی مەسەلەی ئافرەت یەکێکە لە بوارە گرنگەکانی دەستور کە لەسەر ڕاوەستانی تایبەتی پێویستە.

1) دیباجە

بەر لە هەر شتێک لە نووسینەوەی دیباجەی دەستوردا، کە وەکو بەشێکی دەستور تەماشا دەکرێ، لایەنی عەرەبی وە بە تایبەتی لایەنی شیعی سەرکەوتووە و ئەوەشی کە لایەنی سەرکردایەتی کوردی بانگاشەی بۆ دەکات، کە گوایە لە دیباجەدا بە دەستی هێناوە، ئەوە نیە. ئەوەی کە پەیوەندی بەو دیباجەوە هەیە دەکرێ پەنجە بۆ چەند خاڵی گرنگ ڕاکێشین.

بۆ نموونە، ئاماژەکردن بە ڕاپەرینەکانی کوردستان و خوارووی عیراقی بەهاری 1991 بە ناسناوی "ئەلئینتیفازە ئەلشەعبانیە"، یەکسەر ڕووداوێکی زۆر گرنگ لە مێژووی هاوچەرخی کورددا دەسڕێتەوە، کە ئەویش ڕاپەڕینی بەهاری (1991)ە. لە باشترین حاڵەتدا ئەم ڕاپەڕینە مێژووییەی کوردستان لە ناو قالبی ئینتیفازەی خوارووی عیراقی (شیعی)دا دەشارێتەوە. لە ڕاستیدا هەر بەر لە

داڕشتنی دەستوریش، بە بۆنەی کردنەوەی پەرلەمانی عیراق، مام جەلال لە وتارەکەیدا ئەم ناسناوەی بەکارهێنا بە بێ ئەوەی ناوی راپەڕینی کوردستان بێنێت. لێرەدا دەتوانین ئەو بۆچوونە گشتگیریە پیادە بکەین کە ئەگەر نەتەوەیەک ئامادە بوو کە لە ئاڕاستەی مێژوویدا تەنازول لە ماف و راستیە مێژووییەکانی بکات، ئەوا زۆر مومکینە کە تەنازول لە ئاستی مەسەلە هەنووکەییەکان و ڕوو لە داهاتوش بکات. دواجار ناسنامە و شێوەی خۆوێناکردنی وڵاتێک یا نەتەوەیەک بنەمایەکی گرنگە لە سیاسەت و ستراتیژی ئەو وڵاتە یا نەتەوەیەدا. کاتێک ناسنامەی کورد لە ناو ناسنامەی عەرەبی لە عیراقدا، لە رێگەی گوتارێکی عەرەبی-شیعیەوە، بتاوێندرێتەوە، دەکرێ ئەو وەختە بڵێین کە قوتدانی کورد لە چوارچێوەی سیاسەتە عەرەبیەکانی عیراقدا کارێکی ئاسانە.

بە پێی دیباجەی ڕەشنووسی دەستور، سیستەمی سیاسی لە عیراق لە داهاتودا فیدراڵی دەبێت، هەرچەندە بەکارهێنانی وشەی فیدراڵی بۆ تەنانەت یەک دانە جاریش بێت، پەسەندنەکراوە، بەڵکو وشەی عەرەبی (ئیتحادی) بەکاربراوە. دیارە ئەوەی خویادەکرێ لەم دەستورەدا ئەوەیە کەوا وشەی ئیتحادی تەنها بۆ *سیستەمی سیاسی* بەکارهاتووە، بە بێ ئەوەی کە (حاڵەتی ئیتحادی) بۆ یەکگرتنی دوو وڵات (خاک) و دوو نەتەوەی سەرەکی بەکار هاتبێت. بەو مانایە ئەو فیدراڵیەی کە لەم دەستورەدا هاتووە بە شێوەیەکی ئاشکرا تەنها ئاماژەیە بۆ *سیستەمی بەڕێوەبردن*.

ئەوەی کە پەیوەندی بە مەسەلەی *یەکێتی ئارەزوومەندانە* (ئیتحاد ئیختیار)یەوە هەیە، کە خواستێکی کورد بوو و بە رواڵەت زۆریش پێی لەسەر دادەگیرا، لەم دیباجەیەدا، هەر نەبێ بە شێوەیەکی راشکاوانە، نەهاتووە. لە ڕاستیدا ئەوەی کە لە دیباجەکەدا نووسراوە دەربڕینێکی ئالۆز و تەماویە. لەوێدا هاتوە کە "ئێمەی گەلی عیراق" بڕیاری دا کە "بە هەموو پێکهاتە و ڕەنگەکانیەوە بڕیاربدات بە ئازادی و ئارەزوومەندانە لە گەڵ خۆیدا (بنفسە) یەکێتی بکات". پرسیار ئەوەیە ئایا دەکری، وە چۆن، گەلێک لەگەڵ خۆیدا یەکێتی بکات؟ ئەم شێوە دەربڕینەی دیباجە ئەو مافە، *بە بێ سێ و دوو*، بە کورد *نادات* کە بە ئازادی خۆی وە هەر رۆژێک بخوازێ، بە پێی پرەنسیپی مافی چارەنووس، بڕیارێکی تر بدات، وەکو بۆنموونە بڕیاری سەربەخۆیی. بە هەر حاڵ، بە پێی بۆچوونێکی کوردی، بە تایبەتی ئەوەی بەڕێز مەسعود بارزانی، ووشەی ئارەزوومەندانە بەو شێوەیەی کە لە دیباجەدا هاتووە راستەوخۆ مافی چارەنووسی بە کورد بەخشیوە.(3) هەر لە بابەتێکی پەیوەندیدار هەر لە دیباجەکەدا هاتووە کە "خۆبەستنەوە بەم دەستورە یەکێتی ئازادی عیراق، وەکو گەل و خاک و سەروەری، دەپارێزێ". دیارە لایەنی کوردی، دیسانەوە بە پێی خواستی دڵی خۆی، تەفسیری بۆ ئەو چەند ووشەیەی دیباجەش کردووە و بە پێی قسەکانی بەڕێز مەسعود بارزانی مافی چارەنووس لێرەدا "زۆر زۆر ڕوونە".(4) هەروەها د. محمود عوسمان، ئەندامی لیژنەی دەستوری، لە بۆچوونێکی زۆر نزیک لەوەی بارزانی بەڵام هەندێک تەماوی، دەڵێ کە ڕەشنووسی دەستور رێگەی لە میللەتی کورد نەگرتووە کە لە دواڕۆژدا باسی مافی چارەنووس بکات وە دەڵێت ئەگەر دەستور "جێبەجێ بوو ئەوە ئێمەش پابەندی ئەو یەکێتیەین، ئەگەر جێبەجێ نەبوو ئێمە ئازادین".(5) هەروەها دەڵێ، "تا ئەو رۆژەی ئەو دەستورە جێبەجێ دەکرێ ئەو یەکگرتنە بەردەوام دەبێ، بەڵام ئەگەر دەستورەکە وەکو پێویست جێبەجێ نەکرا نامێنێ".(6) لە ڕاستیدا ئەم شێوە دەربڕینانە لە دیباجەکەدا نەهاتوون و لە باشترین حاڵەتیشدا ئەو دەربڕینانە ڕەنگدانەوەی خۆشبینی و خوێندنەوەیەکی یەکلایەنەیە کە بۆچوونی عەرەبی لەگەڵیدا یەکناگرێتەوە. بە بۆچوونی خۆم لایەنی کوردی، لە هەردوو حاڵەتی *یەکگرتنی ئارەزوومەندانە* و مەسەلەی *خۆبەستنەوە بە دەستورەوە*، بە "نیەت پاکی" و خواستی یەکلایەنە تەفسیری بۆ شتەکان کردوە.

چۆن دەکرێ بە لکاندنەوەی باشووری کوردستان بڵێی یەکگرتنی ئارەزوومەندانە کاتێک ئێمە دەزانین کە لە ڕێفراندەمێکی ناڕەسمیدا خەڵکی کوردستان بە ڕێژەی 98% دەنگی بۆ سەربەخۆیی کوردستان داوە. وە ئایا چۆن دەکرێ بڵێین کە دەنگدانی پەرلەمانی کوردستان لەسەر ڕەشنووسی ئەم

دەستورە چارەنووسسازە دەنگدانێکی ڕەوا و ئارەزوومەندانەیە کاتێک کە ئەم دەستورە تەنها نزیکەی 24 کاتژمێرێک لەبەر دەمی پەرلەمان بووە؟ دەستوری ئەمریکا بە 9–10 ساڵ بەرهەمهات، بەڵام پەرلەمانی کوردستان تەنها، کەم یا زۆر، 24 کاتژمێری پێدەچێت بۆ ئەوەی لە تاوتوێکردن و بڕیار لەسەر دانی ببێتەوە. لە سیستەمە دیمۆکراسیەکاندا جاری وا هەیە بۆ گۆڕینی یەک چەند مانگ بەڵکو بگرە چەند ساڵی پێدەچێت.

بڕیاردانی خەڵکی کوردستان لە 10/15 بە بەڵێ لەسەر دەستور، چونکە بەو مانایە دێت کە ئەوە دەنگدانە لەسەر *یەکگرتنێکی ئارەزوومەندانە*، دەکرێ ئاکامی زۆر ترسناکی لێبکەوێتەوە و زووش یا درەنگ لایەنی عەرەبی و کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی بە کورد بڵێن "ئێوە خۆتان بە ڕەزا و ئارەزووی خۆتان بڕیارتان لەسەر دامەزراندنەوەی عیراق دا، لە ڕێگەی قەبووڵکردنی دەستورەکەی"!

2) ناسنامەی عیراق و قوڵایی عەرەبی

مادەی سێهەم،کە دەربارەی ناسنامەی عیراقە، یەکێکە لەو بوارانەی کە زۆر گفتوگۆی لەسەر کراوە، وە بە درێژایی 40 ساڵی رابردووی خەباتی سیاسی لە باشووری کوردستان جێگەی تایبەتی هەبووە. لەسەرەتادا لایەنی عەرەبی ئەوەی قەبووڵکرد کە تەنها عەرەب لە عیراق بەشێک بێت لە نەتەوەی عەرەب، بەبێ ئەوەی، لەگەڵ ئەوەشدا، ئەو بەندە مەسەلەی ئەندامەتی عیراق لە کۆمکاری عەرەبیدا چارەسەر بکات. ئاشکرایە کە دواتر لە ئاکامی فشاری عەرەبی سوننە و کۆمکاری عەرەبی دەقەکە گۆڕا بەوەی کە عیراق ئەندامێکی دامەزرێنەر و چالاکی کۆمکاری عەرەبیە... بەم شێوەیە لە راستیدا ناسنامەی عەرەبی دەوڵەتی عیراق وەک خۆی دەمێنێتەوە، چونکە بە پێی مادەی یەکەمی میساقی کۆمکاری عەرەبی ئەو وڵاتانەی کە دەبن بە ئەندام دەبێ ناسنامەیان عەرەبی بێت.(7) بەم پێیە کورد، حەز بکاو حەز نەکا، بەشێکە لە پێکهاتەیەکی سیاسی و ستراتیژی (بگرە سەربازی) عەرەبی کە لەوانەیە سبەینێ کورد *دژ بە خواستی خۆی*، لە ڕێگەی ئەم ئیلتیزامە عەرەبیانەی عیراقەوە، ببێت بە بەشێک لە هەندێ شەڕ و ململانێی گەورەی ناوچەیی کە لە ڕاستیدا هی خۆی نین و هیچ بەرژەوەندیەکیشی تیایاندا نیە: هەندێ نموونەی مێژوویی هەن وەک بەشداری عیراق لە شەڕەکانی عەربی–ئیسرائیلی 1948 و 1967 و 1973).

بەم مانایە کورد لە چوارچێوەی ئەم تەرتیبە سیاسی و ستراتیژیە عەرەبیەدا دەبێتە کەمایەتییەکی کەم و بگرە بێ ئیرادە و هیچ مافێکیشی پێنەدراوە کە، وەکو هەرێمی کوردستان، بۆی هەبێت لە دەرەوەی هەر "ئیلتیزاماتێکی" عەرەبی و نێونەتەوەییدا بمێنێتەوە *هەر وەختێک ئیرادە و بەرژەوەندیەکانی خەڵکی هەرێمی کوردستان ئەوهای خواست*. لە راستیدا گۆڕینی مادەی سێهەمی ڕەشنووس لە ژێر فشاری عەرەبی سوننە کۆمکاری عەرەبیدا، بۆ ئەو شێوەیەی کە هەیە، راستیەکی بەڵگەنەویستە لەسەر ئەوەی کە ئیرادەی کورد لە عیراق دوو جار لاوازکراوە (یا دەکرێ)، جارێکیان بە حوکمی زۆرینەی عەرەبی لە عیراق و جارێکی تریشیان بە حوکمی ئەوەی کە کورد بەشێکە لە سیستەمی عەرەبیدا، کە دەوێدا عەرەب زۆرینەی ڕەهایە و کوردیش کەمینەیەکی ئێجگار کەم (بە گشتی 6–7 ملیۆن کەس بەرامبەر 300 ملیۆن کەس).

گرنگە لەم بارەیەوە بزانرێ کە ناوچەی ئۆتۆنۆمی هەن لە جیهان مافی زیاتریان لەم بارەیەوە هەیە لەوەی کە کورد لە چوارچێوەی ئەو فیدراڵیە پێشنیارکراوەی ناو دەستور. بۆ نموونە هەرێمی ئۆتۆنۆمی گرینلاندی سەر بە دانیمارک لە ڕێفراندەمێکدا لە ساڵی 1982 بڕیاری خۆی دا کە لە بازاڕی هاوبەشی ئەوروپی (دواتر یەکیێتی ئەوروپا) بکشێتەوە کە چی دانیمارک وەکو ئەندام هەر مایەوە. لە راستیدا نموونەی تریش زۆرن لەسەر ئەوەی کە زۆر لە ناوچە ئۆتۆنۆمیەکان، لێرە و لەوێ، بواری لەدەرەوە هێشتنەوەی خۆیان هەیە لە هەنێک ئیلتیزامی نێونەتەوەیی دەسەڵاتی ناوەندی و مافی زێتریان

هەیە لە سیاسەتی دەرەوە لەوەی کە کورد لە عیراق دەبیێت بە پێی ئەو فیدراڵیەی لە ڕەشنووسی دەستوردا هاتووە.

هەر بە پەیوەندی لەگەڵ مەسەلەی قوڵایی عەرەبی دەوڵەتی عیراق و ناسنامەی وڵات، مادەی 18، بڕگەی پێنجەم دەڵێ "ڕەگەزنامەی عیراقی نابەخشرێت بە مەبەستی سیاسەتی نیشتەجێکردنی دژ بە پێکهاتەی دانیشتوان لە عیراق". ئەم بڕگەیە گوایە کێشەی نیشتەجێکردنی عەرەب بە ژمارەیەکی زۆر لە عیراق دەکات. بەڵام بەم شێوە داڕشتنە کێشەی (یا ترس لەوەی) کە عەرەب بە ژمارەیەکی زۆر بێت یا بهێنرێت بۆ عیراق، بەم شێوەیەش پێکهاتەی دانیشتوانی عیراق لە بەرژەوەندی لایەنی عەرەبی بگۆردرێت، چارەسەرنەکراوە. لە راستیدا لایەنی عەرەبی لە عیراق دەتوانێ هانی ژمارەیەکی زۆر لە عەرەب بداو بێ ئەوەی کە هیچ لایەنێک بتوانێ ئیسپاتی بکات کە لایەنی عەرەبی *"مەبەستێکی"* هەیە لەم هێنانی خەڵکی عەرەبە بۆ عیراق. بە باوەڕی من مەترسی هێنانی (یا هاتنی) ژمارەیەکی زۆر لە عەرەب بۆ عیراق مەترسیەکی جیددیە و لەبەر ئەوەش دەبووایە دەقی ئەم بڕگەیە بە شێوەیەکی تر بوایە و بەم مانایەش جخت بکرایەتە سەر *ئاکام* لە بڕی *مەبەست* چونکە ئاکام کۆنکرێتترە و لێسورانەوە و فێلی یاسایی لێی ئاسان نیە. لە ڕاستیدا لە کاتی خۆشی کە رژێمی بەعس رەگەزنامەی بە زۆر عەرەب بەخشیوە و لە بیری ئەوەش دابوو ژمارەیەکی ئێجگار زۆر عەرەب بهێنێ بۆ عیراق قەت نەیدەگوت *"مەبەست"* گۆڕینی پێکهاتەی دانیشتوانی عیراقە!

هەر پەیوەست بە مەسەلەی هاوسەنگی دیمۆگرافی، بەڵام ئەم جارەیان زێتر لە پەیوەستگەیەکی عیراقیدا، بواری *خاوەنداریەتی* مەسەلەیەکی ئێجگار گرنگە. بە باوەڕی من لایەنی کوردی لەوەشدا سەرکەوتوو نەبووە کە ڕێگە لە *کڕینی* زەوی و زار بگرێ لە کوردستان لە لایەن عەرەبەوە. بە پێی (مادەی 23، سێهەم،ا) ئاکە کەسی "عیراقی مافی خاوەنداریێتی لە هەر شوێنێک لە عیراق هەیە..." لە ڕاستیدا هەرچەندە لە هەمان مادە (سێهەم، ب) هاتووە کە "خاوەنداریێتی قەدەغەیە بە مەبەستی گۆڕینی دیمۆگرافی"، بەڵام ئەم بڕگەیە ناتوانێ ڕێگە لە عەرەب بگرێ کە خاکێکی زۆر لە کوردستان بکڕن، بە شێوەیەک کە ببێتە مەترسیەکی ستراتیژی، بە تایبەتی لەسەر ئەو ناوچانەی کە لە رووی ئێتنیەوە تێکەڵاون و کێشەیان لەسەرە. هەروەک ئەو ئیشکالیەتەی مادەی پێشتر، هیچ کەس (لە لایەنی عەرەبی ڕەسمی و ناڕەسمی) نایەت بڵێت ئەو بە مەبەستی "گۆڕینی دیمۆگرافی" زەوی و زار دەکرێت وە لە لایەکی ترەوە لە ڕووی یاساییشەوە ئاسان نیە ئیسپاتکردنی "مەبەست" یا نیەت. لە ڕاستیدا مادەی (23، سێهەم، ا) دەتوانێ رێگرێکی تر بێت لەبەردەم پرۆسەی ئاساییکردنەوەی بارودۆخی کەرکوک، بە تایبەتی گەڕاندنەوەی عەرەبە هاوردەکان! شایەنی باسە هەر زوو سەرکردایەتی سیاسی لە باشووری کوردستان ئاگادارکراوەتەوە لە مەترسی ستراتیژی کڕینی خاک لە کوردستان لە لایەن عەرەبەوە. ئەم ئاگادارکردنەوەیە لە ڕێگەی پرۆژەیەکەوە کراوە کە لە 16 خاڵ پێکهاتبوو وە لە لایەن دەستەی ئاشتی و ئایندەوە پێشکەشکراوە.(8) لە ڕاستیدا مادەی 24 کە دەڵێت "دەوڵەت زامنی ئازادی گواستنەوەی کرێکار و شتومەک و سەرمایەی عیراقی دەکات لە نێوان هەرێمەکان و پارێزگاکان، ئەمەش بە یاسا ڕێکدەخرێت" ترس و گومان لە مەڕ مەبەستی "ناپاکی" لایەنی عەرەبی (ڕوو لە داهاتوو) زێدەتر دەکات!

3) جارێکی تر مافی چارەنووس

مادەی 44، کە دواتر لە ژێر فشاری عەرەبی سوننە لە ڕەشنووس لادرا، دەکرا بە شێوەیەک لە شێوەکان، دەرفەتی باسکردن لە مافی چارەنووس بە کورد بدات. لە مادەکەدا هاتبوو کە "بۆ هەموو تاکەکان هەیە کە سوود وەرگرن لە گشت مافەکانی نێونەتەوەیی و پەیمانە نێونەتەوەییەکانی پەیوەست بە مافەکانی مرۆڤ وەربگرن..." هەرچەندە مافی چارەنووس لەم مادەیەدا 1) لە باشترین حاڵەتدا شاردراوەیە، 2) مافەکە هی *تاکە کەسەکانە،* 3) مەرجی گونجانی لەگەڵ دەستوردا بۆ دانراوە، بەڵام

دیسان ئەم مادەیە دەکرا کرانەوەیەک بێت بە ڕووی یاسای نێونەتەوەییدا.

4) دەسەڵاتەکان

یەکێ لەو شتانەی کە زۆر سەرنجڕادەکێشێ ئەوەیە کە دەسەڵاتی یاسادانانی "ئیتحادی" کە لە دوو بەش پێکدێت (ئەنجومەنی نوێنەران و ئەنجومەنی ئیتحاد) بە شێوەیەکی زۆر ناهاوسەنگ، وە لە زەرەری سیستەمی فیدراڵی ڕێکخراوە: لە کاتێکدا باسکردن لە ئەنجومەنی نوێنەران جێگەیەکی زۆری (15 مادە)ی لە دەستوردا بۆ تەرخانکراوە، کەچی ئەنجومەنی ئیتحاد تەنها سێ دێڕی دراوەتێ. جگە لەوە، ڕێکخستنی یاساییانەی ئەنجومەنی ئیتحاد خراوەتە ژێر "ڕەحمەتی" ئەنجومەنی نوێنەران کە لە داهاتوودا "پێکهێنانی و مەرجەکانی ئەندامبوون تیایدا و پسپۆریەتی و هەر کارێکی پەیوەندیدار" وەک یاسا دادەڕێژێ. ئەگەری ئەوە هەیە کە لە داهاتوودا دەسەڵاتی هەرێمەکان کەمبکرێتەوە لە چوارچێوەی ئەنجومەنی ئیتحاددا، چونکە ئەم مەسەلەیە بۆ دواتر هەڵگیراوە و لە پرۆسەیەکی "پەرلەمانیدا" دەنگی لەسەر دەدرێ. جگە لەوەش ئەنجومەنی ئیتحادی لە نوێنەرانی هەرێم و پارێزگاکان پێکدێت، ئەوەش دەکرێ هەوڵێکی "شاردراوەی" تر بێت کە دەسەڵاتی هەرێمەکان، بە شێوەیەک لە شێوەکان، لە چوارچێوەی ئەنجومەنی ئیتیحاددا کرچ و کاڵبکرێتەوە. لەوەش زیاتر ئەنجوومەنی ئیتحاد هیچ دەسەڵاتێکی پێنەدراوە لە دەستنیشانکردنی ئەندامانی دادگای ئیتحادی باڵا، کە یەکێک لە ئەرکەکانی ئەوەیە کە ململانێ و کێشەکانی نێوان دەسەڵاتی "ئیتحادی و هەرێم و پارێزگاکان و..." یەکلابکاتەوە. لەم بارەیەوە پێویست ئەوە بوو کە ئەنجومەنی ئیتحاد هەرزوو پێکهاتایە و ڕێژەی بەشداریکردنی هەرێمەکان و پسپۆریەکانی و ڕۆڵی یاسایی دیاریکراویشیان هەبووایە لە ڕێکخستنی دادگای ئیتحادی باڵا.

سەبارەت بە دەسەڵاتەکانی حکومەتی ئیتحادی و دەسەڵاتە هاوبەشەکانی ئەو حکومەتە و هەرێمەکان وە هەروەها دەسەڵاتەکانی تایبەت بە هەرێمەکان، وا دەزانم دەسەڵاتێکی ئێجگار زۆر دراوەتە حکومەتی ئیتحادی و لە راستیشدا کەمێکی لە دەسەڵات هێشتۆتەوە بۆ هەرێمەکان. ئەوەی کە زۆر گرنگە هەرێمەکان، بە هەرێمی کوردستانیشەوە، هیچ مافێکی ڤیتۆ یا مافێکی تری "پارێزراو"یان نیە کە، بۆ نموونە، خۆ بەدووربگرن لە هەندێ لە هەنگاوە چارەنووسسازەکان (وەکو ڕاگەیاندنی جەنگ و پەیمانە ستراتیژی و سەربازیەکان) کە بە تەواوەتی دەکەونە بواری تایبەتمەندی (ئیختساس)ی دەسەڵاتی ئیتحادی. یا لە ڕێگەی بەکارهێنهانی ئەو ڤیتۆیە یا هەر مافێکی پارێزراو بۆی هەبێت لە دەرەوەی هەندێ خۆبەسنەوەی (ئیلتیزام)ی دەسەڵاتی ئیتحادی بمێنێتەوە، *بە پێی بەرژەوەندیەکانی هەرێم*. دیارە بە پێی مادەی 108 (بڕگەکانی یەکەم و دووەم)، دەسەڵاتەکانی ئیتحادی (واتە ئەو دەسەڵاتانەی کە بە *تەواوەتی* هی دەسەڵاتی ئیتیحادین) بەم شێوەیەن: "دانانی سیاسەتی دەرەوە و نوێنەرایەتی دیپلۆماسی وە گفتوگۆکردنی پەیوەندیدار بە پەیمان و ڕێککەوتننامە نێوتەوەییەکان و سیاسەتەکانی قەرزوەرگرتن و واژۆکردن لەسەری و بەستنی و دانانی سیاسەتی ئابووری و بازرگانی و دەرەوە و سەروەری" و "دانانی سیاسەتی ئاسایشی نەتەوەیی و جێبەجێکردنی، لە نێویشیان پێکهێنانی هێزەکانی چەکداری و ئیدارەکردنی بۆ دڵنیابوون لە پاراستن و زامنکردنی ئاسایشی سنوورەکانی عیراق و بەرگریکردن [لێیان]". دیارە، جگە لەمەش، دەسەڵاتی ئیتحادی زۆر تایبەتمەندی تری هەن بەڵام ئەوانەی کە لێرە ئاماژەیان پێدرا گرنگترین وە چارەنووسسازترینیانن بۆ دەسەڵات و ئاسایشی نەتەوەیی هەرێمی کوردستان و مەسەلەی خۆپاراستن لە زۆرەملێ و خۆسەپاندنی زۆرینەی سەردەست، چونکە دواجار عەرەب زۆرینەی نەتەوەی سەردەست پێکدەهێنێت لە هاوکێشە و میکانیزمە "دیمۆکراسیەکاندا".

لە خوێندنەوەیەکی بە پەلەی مادەکانی (108 تا 118) کە پەیوەستن بە دەسەڵاتەکانی حکومەتی ئیتحادی و دەسەڵاتەکانی هەرێمەکان و دەسەڵاتە هاوبەشەکان (حکومەتی ئیتحادی و هەرێمەکان) بۆمان

دەردەکەوێ کە لە ڕاستیدا زۆر دەسەڵات بۆ هەرێمەکان نەماوەتەوە (نەماونەتەوە). نوێنەرایەتی هەرێمی کوردستان لە ئەنجومەنی نوێنەران (پەرلەمانی عیراق)، کە هەردەم کەمینە دەبێت، ناتوانێ، گەر بشتوانێ ئەوا زۆر بە ئاستەم سەرکەوتوو دەبێت هاوسەنگی هێز لە مەسەلە چارەنووسسازەکاندا لە بەرژەوەندی هەرێمی کوردستاندا بشکێنێتەوە.

لە ڕاستیدا ئەو ئەزموونەی کە کورد لەگەڵ لایەنی عەرەبی لە عیراق هەیەتی لە کاتی ڕووخانی رژێمی (بەعس)ەوە تا ئێستا دەتوانێ لە باشترین حاڵەتدا هێمایەکی گرینگ و زۆر نیگەرانئامێز بێت بە ڕووی دواڕۆژدا بە ئاڕاستەی جارێکیتر پەراوێزکردنی کورد و بنپێکردنی بەرژەوەندیە نەتەوەییەکانی خەڵکی کوردستان لە چوارچێوەی "عیراقی ئیتحادی"دا. ئەوە لە کاتێکدا ئێمە ئەوەش دەزانین کە هێشتان لایەنی عەرەبی ئەوەندەش بە هێز نەبووە، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا بۆی دەچێتە سەر کە، بۆ نموونە، خۆی لە جێبەجێکردنی مادەی (58)ی دەستووری کاتی بدزێتەوە،نەک هەر ئەوە، بەڵکو لە ڕێگەی وەزارەتی ناوخۆ و دامودەزگاکانی ڕەسمی دەوڵەتەوە (ئەو دەوڵەتەی کە لایەنی کوردی هەرگیز پێی دەبێژێ عیراقی فیدرالی) سیاسەتی بەعەرەبکردن پیادە و بەردەوام بکات. لەم بارەیەوە نموونەی زۆر هەن.(9) ئەوەتا هەرچەندە لایەنی کوردی لە حکومەتی ناوەندی لە بەغدا بەشدارە بە سەرۆک کۆمارێکی کورد و 10 وەزیر و جێگری سەرۆک وەزیران و 76 ئەندامی پەرلەمان، کەچی هەتا ئێستا ئەم حکومەتی ناوەندی "عیراقی فیدراڵیە" کەمترین شتی نەکردوە بۆ وەگەڕخستنی ئەو کۆمیتەیەی کە کاتی خۆی دامەزراوە (بە سەرۆکایەتی حمید مجید موسی) بە مەبەستی ئاساییکردنەوەی بارودۆخی کەرکوک. لەوەش زیاتر دەبێ هەڵسووکەوتی ئەفسەرێکی سوپای عیراقیش (بە ناوی نەقیب علا) کە هەڵساوە "بە قەدەغەکردنی گەڕانەوەی ئەو ماڵە ئاوارانەی کە خەڵکی کەرکوکن و ویستوویانە لە هەولێرەوە بگەڕێنەوە شاری کەرکوک"(10) لە چوارچێوەی سیاسەتێکی مەنهەجی بەرفراوان، بۆ هێشتنەوەی ئاسەواری سیاسەتی بەعەرەبکردنی رژێمی بەعس، تەماشا بکرێ. هەڵسەنگاندنی ئەم جۆرە ڕووداوانە وەکو کردەی دابڕاو هەڵەیەکی مەزنە و ئەگەر بشکرێ ئەوا دەبێتە مەترسیەکی گەورە لەسەر کورد لە داهاتووی عیراقدا پێکدەهێنێ، چونکە هەر هەڵسەنگاندنێکی ئێستا بنەمایەیە بۆ سیاسەتی سبەینێ. ئەوەتا دواجار کاک مەسعود و مام جەلال بیرخەرەوە (مزەکەرە)یەکی "گلەیی" دەدەن بە سەرۆک وەزیرانی عیراق (الجعفری). ئەوە ئیمڕۆ بە بیرخستەنەوە و گلەیی دەکرێ ئەی ئەگەر سبەینێ (دوای بڕیاردان لەسەر دەستور) لایەنی عەرەبی بە شێوەیەکی توندتر و ئاشکراتر وە لە ڕۆشنایی پارسەنگیەکی تازەوە کە لەبەرژەوەندی کورددا نیە بەردەوام بوو لەسەر ئەم سیاسەتە ئەو کاتە لایەنی کوردی چۆن هەڵسوکەوت دەکات؟ درەنگ نابێت؟ ئیمڕۆ سەرانی کورد خۆشیان لەوە دەترسن کە سبەینێ (لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا) پارسەنگی هێز بە تووندی بە لای زۆرینەی عەرەبیدا بشکێتەوە.(11)

جێگەی سەرنجە کە ئەم بیرخەرەوەی هەردوو بەڕێز ئەو بیرخەرەوە گلەییئامێزانەمان وەبیردەخەنەوە کە سەرکردایەتی کورد لە سالانی (1970–1974) پێشکەشیدەکردن بە رژێمی (بەعس)ی ئەو کاتە، هەڵبەتە بە جیاوازیەکی زۆر گرینگەوە (عیراقیبوونی ئەو کاتە هی زۆرەملێ بوو و بەسەر کورددا سەپێنرابوو بەڵام هی ئەم جارە، بە پێی هەمان سەرکردایەتی، هی ئارەزوومەندانە و ئازادیە!). ئەوەی کە جێگەی نیگەرانیە ئەوەیە کە ئەم جارەیان کورد (مەبەست سەرکردایەتی سیاسیە لە باشووری کوردستان) خۆی چالاکانە و بە باوەڕی زۆر تووندەوە بەشدارە لە بەرهەمهێنانی هاوکێشەیەکی سیاسی کە کورد تیایدا خەریکە جارێکی تر بکەوێتەوە ناو پرۆسەی بە پەراوێزبوون، وە بگرە قۆناغە پراکتیکیەکەی ئەم پرۆسەیە هەر زوو دەستیشپێکردوە! پێدانەگرتنی سەرکردایەتی و بەکەمزانیبوون و ڕێگەدان بە بەزاندنی هێڵە سوورەکان جار دوای جار هۆی هەرە گرنگی ئەم حاڵەتەن. دیارە هەندێ جار، هەرنەبێ هەندێ دەنگ، لە ناو سەرکردایەتی سیاسیش ئەو پێدانەگرتنە کوردیە ناشارنەوە، وەک بۆ نموونە د. محمود عوسمان دەڵێ: "خەتای خۆمان بوو کە ئەنفال و کیمیاباران وەک جێنۆساید لە

دەستوردا نەنوسراوە".(12) شایەنی گوتنە، لە مەسەلەی جینوسایدیدا، ئەوەتا دوای زیاتر لە 90 ساڵ ئیمڕۆش ئەرمەنەکان خەباتی بێوچان دەکەن بۆ بەڕەسمیزانینی کۆمەڵکوژیەکەی عوسمانیەکان بەرامبەر ئەرمەن لە کاتی جەنگی یەکەمی جیهانیدا، کەچی دوای ماوەیەکی زۆر کەم لە ڕوودانی ئەنفال و کیمیاباران ئەوەتا سەرکردایەتی سیاسی لە باشووری کوردستان هەمان دەوڵەت دادەمەزرێنێتەوە کە جێنۆسایدی ئەنفال و هەڵەبجەی ئەنجامدا، بەبێ ئەوەی پێداگرن لەسەر ئەوەی هەرنەبێ ئەو جینۆسایدە بەڕەسمی بناسرێت!(13)

چۆن دەکرێ لایەنی کوردی ئەو هەموو ئامادەبوون و بەشداریەی لە دەسەڵات لە بەغدا هەبێ کەچی زمانی گلەیی بەکاربێنن بەرامبەر *هەمان دەسەڵات*؟ ئەوەتا *کوردستانی نوێ* لەسەر لاپەڕەی یەکەمی خۆی بە مانشێتی گەورە بەم جۆرە زمانە دەدوێ: "فەرمانبەرە کوردەکانی وەزەراتی نەوت زوڵمیان لێدەکرێ[؛] وەزیری نەوت هیچ کارێکی بۆ دەرکراوەکانی کۆمپانیای نەوتی باکوور نەکردوە".(14)

5) خاوەنداریەتی نەوت و گاز

بە پێی مادەی 109، "نەوت و گاز مولکی هەموو گەلی عیراقە لە گشت هەرێم و پارێزگاکان"، هەرچەندە لە بەشەکانی تری ئەم مادەیەدا شتی تریش هاتووە دەربارەی، بۆ نموونە، ئیدارەی هاوبەشی "نەوت و گازی دەرهێنراو لە کێڵگەکانی *ئێستە*". لە مەسەلەی خاوەنداریەتی نەوت و گازدا مادەکە ئەوە پیشاندەدات کە بۆچوونی لایەنی کوردی (کە وەک خەتی سوور بانگاشەی بۆدەکرا)، کە داهاتی ئەو نەوت و گازەی لە هەرێمی کوردستان دەردەهێنرێت بە رێژەی 65% بۆ هەرێم بێت و 35% بۆ دەسەڵاتی ئیتحادی بێت و 5% بۆ ئەو شارە بێت کە ئەو نەوت و/یا گازەی لێدەردەچێت، بە هیچ شێوەیەک لە ناو ڕەشنووسی ئەم دەستورەدا جێگەی نەبۆتەوە. ئەوە لە کاتێکدا لە لایەنی کوردیەوە، بۆ نموونە د. سەعدی بەرزنجی (ئەندامی لیژنەی دەستوری)، پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە "خواستەکانی گەلی کورد کە وەکو هێڵی سوور وابوون هەمووی دەقنووسکراون".(15) ئەم بۆچوونە زۆر نزیکە لەوەی ئازاد بەرواری (ئەندامی بیرۆی سیاسی پدک) کە دوای کۆتاییهاتنی گفتوگۆ لەسەر ڕەشنووسی دەستور رایگەیاند کە 98 % لە خواستەکانی خەڵکی کوردستان لەو ڕەشنووسەدا هاتوونەتە دی.(16)

لە ڕاستیدا ئەو هەڵوێستەی کە دەربارەی خاوەنداریێتی لە رەشنوسدا هاتوە زۆر لەوە زیاتر نیە کە، دەربارەی هەمان بابەت، لە (ئۆتۆنۆمی ناوچەی کوردستان)ی رژێمی بەعس هاتبوو.

6) کەرکوک و مادەی (58) و پرسی سنووری هەرێمی کوردستان

ئاشکرایە کە لایەنی عەرەبی (بە تایبەتی لە ماوەی وەزارەتی جەعفەریدا) کاتێکی زۆری بەدەستەوە بوو ئەگەر بیخواستایە بارودۆخی کەرکوک و ناوچەکانی تر ئاساییبکاتەوە، بەڵام تا ئەم چرکەساتەش ئەم لایەنە هیچ شتێکی نەکردوە و بە پێچەوانەشەوە، تا بۆی کرابێ وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێکرا، هەوڵی هێشتنەوە و قوڵبوونی ئەو تەعریبەیان داوە کە لە زەمانی بەعس کراوە.

دیارە بۆ مەسەلەی کەرکوک و ئەو ناوچانەی کە لە بۆچوونێکی کوردستانیەوە دەبێ بخرێنە سەر هەرێمی کوردستان چەند مادەیەک لە ڕەشنووسدا تەرخانکراون. جگە لەوە، لە چوارچێوەی هەمان ئەو مادانەدا مادەی 58 و (53، ا)ی دەستوری کاتی وەکو خۆیان قەبووڵکراون. ئەوەی کە سەرەتا دەبێ جێگەی ئاماژە بێت ئەوەیە کە نیگەرانیەکی زۆر هەیە لە لای زۆر لە خەڵکی کوردستان دەربارەی "نیەتی" لایەنی عەرەبی لە عیراق وە رادەی خواستی (یا ڕاستتر بڵێن نەبوونی هیچ جۆرە خواستێکی ڕاستەقینە) بۆ جێبەجێکردنی مادەی 58 و ئیلتیزامەکانی تر کە لە ڕەشنووسی دەستوردا هاتوون.

جگە لەوەی کە مادەی 58 لە رووی یاساییەوە زۆر خاڵی لاواز لەخۆدەگرێ(17) هەندێ لایەنی ئەم مادەیە، لە باشترین حاڵەتدا لە کاتی جێبەجێکردیشیدا، دەکرێ دژ بە ئاساییکردنەوە و بەرژەوەندی کورد بەکاربێن. لە برگەی هەرە کۆتایی ئەم مادەیەدا هاتووە کە "ئەم چارەسەریە دەبێ گونجاوبێت لەگەڵ پرەنسیپی دادپەروەری، لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی ئیرادەی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە".(18) شایەنی گرنگیپێدانە کە، پەیوەست بەم لایەنە، لە وەرگێڕاوە کوردیەکەی دەستوری کاتیدا، کە باست حەمە غەری کردوویەتی، چەوتیەکی گەورە کراوە کە ئەم لایەنەی مادەی 58 سەرەوبن دەکات: لە وەرگێڕاوە کوردیەکەدا چمکی "دانیشتوانی ڕەسەن..." لە بڕی چمکی "دانیشتوان" هاتووە، کە لەم حاڵەتەدا جیاوازیەکی زۆر دروست دەکات لەگەڵ دەقە عەرەبیەکەی. ئاخر گەر بە پێی *دەقە عەرەبیەکە* بێ، کە ووشەی ڕەسەنی تیا نیە، دەبێ *ئیرادەی دانیشتونی* (ڕەسەن و ناڕەسەن) وەربگیرێ. ئایا دەکرێ تەواوی لایەنی کوردی ئەوها تێگەیشتبێ کە تەنها ئیرادەی دانیشتوانی ڕەسەن حسێبی بۆ دەکرێ؟ لە ڕاستیشدا ئەگەر ئەم ووشەی ڕەسەنە لە دەقە عەرەبیەکەشدا هاتبا و بەم مانایەش لای عەرەب ئەم تێگەیشتنە هەبوایە بۆ بڕگەکە ئەوا شتەکە لە پراکتیکدا زۆر فەرقی دەکرد و زۆر زیاتریش لە بەرژەوەندی کورددا دەبووا ووشەی "دادپەروەرانە" و چمکی "ئیرادەی دانیشتوانی ئەو ناوچەیە" دەکرێ لە باشترین حاڵەتدا، لە کاتی جێبەجێکردنیاندا چەند لە سوودی کوردە مافخوراوەکان بن ئەوەندەش لە سوودی دەستدرێژکار و گوناهبارەکانی لای تر بن!

جگە لەوەش، ئەوەی کە لە مادەی (136)ی ڕەشنووسی دەستوردا هاتووە، کە ئاماژە دەکات بە کۆتاییهێنانی پرۆسەی ئاسییکردنەوە "بە ڕێفراندەمێک لە کەرکوک و ناوچەکانی تری کێشەلەسەر بۆ دیاریکردنی ئیرادەی هاووڵاتیانی لە ماوەیەک درێژترینی (اقصاها) 2007/12/31 بێت". ئەوەی کە لێرەدا لایەنی کوردی تیایدا بە هەڵەداچووبێت، یا هەرنەبێ شتێکی گرنگی یاساییان بەسەردا تێپەڕبووبێت، ئەوەیە کە ئایا چمکی *دیاریکردنی ئیرادەی هاووڵاتیان* لە ڕێفراندەمێکدا ئەوە دەگەیێنێ کە ئەم دەربڕینی ئیرادەیە بە مانای ئەوە دێت کە دەرەنجامەکەی ڕێفراندەمەکە یەکلاکەرەوە دەبێت وە یا تەنها بۆ ئاشکراکردنی ئەو ئیرادەیە دەبێت، ئەو کاتە بە مانا یەساییەکەی ڕێفراندەمەکە تەنها هێزێکی *ڕاوێژکاری* دەبێت نەک *بڕیاردەر* و *یەکلاکەرەوە*؟ بە بڕوای خۆم ئەم پرسیارە گرنگیەکی تایبەتی وەردەگرێ، چونکە لەو وڵاتە دیمۆکراسیانەی کە ڕێفراندەمیان تیادا ئەنجامدەدرێ دەشێ بە پێی هەندێ وڵات ئاکامی ڕێفراندەم تەنها *ڕاوێژکاری* بێت، بەڵام لە هەندێ وڵاتی تر بڕیادەر و (ملزیم). ئەم مەسەلە یاساییەش دەبێ لە یاسای دەستوریدا یەکلاکرابێتەوە بەر لە ئەنجامدانی ڕێفراندەم ، کە ئەمەش لە ڕەشنووسەکەدا نەکراوە. جا لێرەدا پرسیار ئەوەیە ئایا ئەو ڕێفراندەمەی کە لەسەر کەرکوک و ناوچەکانی تر دەکرێ راوێژکاری دەبێ یا بڕیاردەر و یەکلاکەرەوە؟ تێگەیشتنی خۆم بۆ ئەم بەندە ئەوەیە کە ئەو ڕێفراندەمەی کە دەربارەی کەرکوک و ناوچەکانی تر دەکرێ تەنها بۆ زانینی (دیاریکردنی) ئیرادەی خەڵک بێت و بەو مانایەش دوا بڕیار هی پەرلەمانی عیراق بێت، کە زۆرینەی ڕەهای عەرەبی دەبێت! بەم مانایەش لایەنی کوردی بە *ڕەزامەندی* خۆی ڕێگەی خۆشکردوە کە لە باشترین حاڵەتدا بکەوێتە ناو ململانێیەکی ناهاوسەنگی یاسایی و دەستوری. ئەم ناهاوسەنگیەش لە لایەکەوە لە خودی دەقە (یا ڕوحی دەقە) دەستوریەکانەوە هەڵدەقوڵێ و هەروەها لە ناهاوسەنگی پارسەنگە پەرلەمانیەکان دەکەوێتەوە.

هەڵبەتە دوور لە لێکدانەوەی دەقی دەستوری، بە باوەڕی خۆم مەسەلەی هەرە گرنگ پێداگرتن یا پێدانەگرتی سەرکردایەتی سیاسیە و بە جیددی یا پێچەوانەکەی بە دلەڕاوکێ کارکردنە بۆ کەرکوک و ناوچەکانی تر. لەم بارەیەوە، هەر لە سەرەتاوە، ئەم سەرکردایەتیە بە دوودڵی و دانی هەندێ هێمای پاشەکشەکردن لەم مەسەلە ستراتیژیەدا هەڵسوکەوتی کردوە. بۆ نموونە، هەر زوو مام جەلال باسی نموزەجی برۆکسلی کرد وە بەڕێز نێچیرڤان بارزانی باسی ئەوە دەکات کە "هەموو ئەو خێزانانەی کە لە کەرکوک نیشتەجێبوونە و هیچ مولکێکیان بە زۆر لە خەڵکی تر نەستاندوە، هانی ئەوە دەدرێن کە

بمێننەوە بە بێ لەبەرچاوگرتنی *پێشینەی ئێتنیکی و ئاینییان*".(19) بەم مانایە دەکرێ ئەو خێزانە عەرەبانەی کە دەتوانن بیسەلمێنن (یا بسەلمێنرێت) کە ئەوان موڵکیان *بە زۆر* لە کەس نەستاندوە، بۆیان هەیە لە کەرکوک بمێننەوە! لە پێشوەچوونێکی ئەوهاشدا ئەگەری ئەوە دەبێ لەپێش چاو بگیرێ کە ژمارەیەکی زۆر لە عەرەبە هاوردەکان لە کەرکوک بمێننەوە.

ئەوە جگە لەوەی هەردوو ئیدارەی هەولێر و سلێمانی لە ململانێیەکی ناڕەوا و لە (*شەڕی موزایەدە*) دا زیانێکی زۆریان بە کێشەی کەرکوک و مەسەلە نەتەوەییەکانی تر گەیاندوە، بەڵام ئەمەیان بۆ باسێکی تر هەڵدەگرم.

دەربارەی پرسی سنووری کوردستان، لە ڕەشنووسی دەستوری کاتیدا (مادەی 53، ا) هاتووە کە "دان بە حکومەتی هەرێمی کوردستان وەک حکومەتی فەرمی ئەو ناوچانەی کە تا 19ی ئاداری 2003... کە لە لایەن ئەو حکومەتەوە بەڕێوە دەبران". هەر لێرەدا هاتووە کە مەبەست لە حکومەتی هەرێمی کوردستان "واتە ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردستان و ئەنجومەنی وەزیرانی کوردستان و دەسەڵاتی قەزایی هەرێمیە لە هەرێمی کوردستان". واتە هەرێمی کوردستان وەکو جوگرافیایەکی خاوەنسنووری خۆی تەماشا ناکات بەڵکو پێزانینەکەی تەنها بۆ دەسەڵاتە (بە هەموو بەشەکانیەوە) وهیچی تر. لە لایەکی ترەوە لە مادەی (114، یەکەم) لە ڕەشنووسی دەستوردا هاتووە کە "ئەم دەستورە لە کاتی جێبەجێکردنیدا دان بە هەرێمی کوردستان و دەسەڵاتەکانی *ئێستەی* دەنێت وەکو هەرێمێکی ئیتیحادی". لە ڕاستیدا لە هەردوو حاڵەتدا باسی دانان بە سنووری ڕەسمی هەرێمی کوردستان نەنراوە. هەڵبەتە هەموو پارێزگاکانی کوردستان وەکو هەر پارێزگایەکی تری عیراق سنووری ئیداری خۆیان هەیە بەڵام ئایا بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی ئەم سنوورە ئیداریانە دەبن بە سنووری کوردستان، یاخود نە (چونکە مەبەست لە سنووری کوردستان جگە لە سنووری ئیداری کەسایەتی یاسایی و سیاسی ئەم سنوورەشە). ئەگەر مەبەستیش لە باسنەکردنی مەسەلەی سنوور بەم شێوە ڕاشکاوەییە ئەوە بێت کە هێشتان باری کەرکوک و ناوچەکانی تر ئاسایی نەکراوەتەوە، ئەوا هەرنەبێ پێویستبوو لە ڕەشنووسەکەدا بگوترێ کە بۆ نموونە لەم دەستورەدا داندەنرێت بە سنووری کوردستان بەڵام شێوەی کۆتایی ئەم سنوورە و کێشانی لەسەر خاک دەمێنێتەوە بۆ دوای ئاساییکردنەوەی بارودۆخی کەرکوک و ناوچەکانی تر کە کێشەیان لەسەرە.

ئەوە لە کاتێکدا کە بۆچوونی (یا ڕاستتر بڵێین خوێندنەوەی) سەرکردایەتی کورد بۆ ڕەشنووسەکە ئەوەیە کە لەم بارەیەوە ڕێککەوتن هەیە. بەڕێز مەسعود بارزانی، دوای "کۆتاییهاتنی" گفتوگۆکانی نووسینەوەی ڕەشنووس وە گەڕانەوەی بۆ کوردستان گووتی کە "ئێمە ڕێککەوتووین لەسەر سنووری جوگرافی کە تا کۆتایی ساڵی 2007 ئەو مەسەلەیە کۆتایی پێبێت... کە جێبەجێکردنی مادەی 58 تەواو بوو سنوور دیاری دەکریت".(20) بە هەر حاڵ نووسەری ئەم وتارە ئاگادارنیە کە ئەگەر لە دەرەوەی دەستوور هیچ جۆرێکی "ڕێککەوتن" کرابێت دەربارەی سنووری کوردستان، ئەگەر مەبەستیش ئەو خوێندنەوەیە بێ کە مەسەلەی سنوور *ئۆتۆماتیکی لە ئاکامی بەجێگەیاندنی پرۆسەی ئاساییکردنەوە* چارەسەر دەبێت ئەوا ئەو خوێندنەوەیە لە باشترین حاڵەتدا خواست و خۆشبینییێکە کە لە دەستوردا دەقنووس نەکراوە وە یا ڕەنگی نەداوەتەوە!

هەندێ گفتوگۆی تر و دەرەنجامەکان

ئەم وتارەی بەردەست هەوڵێکی بە پەلەیە بۆ پێداچوونەوە بە ڕەشنووسی دەستور، بە تایبەتی لە گۆشەبینینێکی "کوردستانی/کوردیەوە": دیارە جەدەلی دیمۆکراسی و سیستەمی فیدرالی (کە لەم حاڵەتەدا زۆر جیاواز نابینرێت لە ئۆتۆنۆمی) گرنگی تایبەتی وەرگرتووە. لەم وتارەدا، بە مانایەکی تر، گرنگی

تەنها نەدراوە بە ووشەڕیزی و ڕستەبەندی و گرفتەکانی "یاسایییەکانی" دەقی دەستوری، بەڵکو خوێندنەوەی دەقەکەیە لە چوارچێوەی هەڵسەنگاندنێکی مێژوویی و سیاسی و هەندێ جاریش بە بەراووردکردن. بە مانایەکی تر لە لێکدانەوەکاندا ڕووی نووسەر لە *رابردو و هەنووکە و دوارۆژە*.

دیارە ئەوەی کە لە ڕەشنووسی دەستوردا هاتووە بە شێوەیەک بواری دژایەتی لە تەفسیر و تێگەیشتنی جودا جودا لەخۆدەگرێ کە دەرگای دژایەتی و بگرە تەقینەوەی ئەم دژایەتیانەش بەڕووی داهاتوودا لە نێوان پرۆژە ئایدیۆ-سیاسیەکاندا (کە بنەماکانیان بە تایبەتی ئێتنی و سیاسی و مەزهەبین) دەخاتە سەر پشت. بەم شێوەیەش *مەحەک* و تاقیکردنەوە دەکەوێتە قۆناغی دوای-دەستور (بەم مانایەی کام هێز زیاتر برەوەیە و کام هێز کەمتر) کە دەوێدا ئاشکرایە هاوسەنگیە سیاسیەکە، بە تایبەتی لە چوارچێوەی پەرلەمانی عیراقدا، تا ڕادەیەکی ئێجگار زۆر لە بەرژەوەندی لایەنی عەرەبی دایە. ئەوەشی کە دەبێ لەم هاوکێشەیەدا زۆر حسێبی بۆ بکرێ ئەوەیە کە لە دامەزراندنەوەی سەرلەنوێی دەوڵەتی عیراق، لەگەڵ ئەوەش کە لایەنی کوردی بە شێوەیەکی چالاکانە بەشداری پرۆسەی دامەزرانەوەی کرد، دیسان نەکرا بە هیچ شێوەیەک عیراق لە ناسنامە و قووڵایی ستراتیژی و قوڵایی سیاسی و کولتوری عەرەبی خۆی دەربهێنرێ یا جیابکرێتەوە.

بەم مانایە ئەگەر و ترسێکی جیدی هەیە کە فەترەی دوای دەستور بۆ کورد هی کێشمەکێشمێکی سەرلەنوێ و لە جۆرێکی تازە بێت لەو عیراقەی کە بە دیدی سەرکردایەتیەوە *نوێیە*، بەڵام لە بنەماکان و لە قوڵاییەکانیدا عیراق هەر عیراقی کۆنە! لە ڕێگەی پرۆسەی سیاسیەوە، بە تایبەتی لە ڕێگەی ئەم دەستورەوە، لایەنی عەرەبی لە عیراق سەرکەوتوو بوو لەوەی کە بەرەوڕوبوونەوە لەگەڵ لایەنی کوردیدا دوابخا بۆ زەمەنێکی تر کە دەوێدا ئەم لایەنە عەرەبیە دەتوانێ باڵادەست بێت لە ململانێکان لەسەر مەسەلە هەرە گرنگەکان کە ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ ماونەتەوە بۆ دوای دەستور (بۆ نموونە تەفسیری جیاواز بۆ دەقە دەستوریەکان) بە دژی خواستی کورد تەواودەبن! ئەوەتا لە وەڵامی پرسیارێک کە ئایا کێ دەڵێ شتە دەستوریە پەیوەندارە بە مەسەلەی کەرکوکەوە جێبەجێدەبێ، د. محمود عوسمان لە وەڵامدا دەڵێ: "ئەوە ڕاستە کێ دەڵێ جێبەجێدەبێ، مومکینە جێبەجێ نەبێ، مومکینە هەموو دەستورەکە جێبەجێ نەبێ".(21)

جگە لە ئەگەری جێبەجێنەبوونی دەستور، کە بە بۆچوونی خۆم ئەو ئەگەرە لەبەر دەرگەی کوردە، جێگەی خۆیەتی کە ترس و نیگەرانیش هەبێت لە پاشەکشەی تەواوی پرۆژەی بەفیدراڵیکردن و بەدیمۆکراسیکردنی عیراق. لەم ڕووەوە جگە لە کاری داڕشتنی دەستور و تەنها حسێبکردن بەو شێوەیەی کە پرۆژەی عیراقی فیدراڵی/دیمۆکرات سەردەکەوێ کاری بۆ هیچ پرۆژەیەکی هاوتەریب نەکردوە بۆ ئەوەی لە کاتی پاشەکشەدا زوو بچێ بۆ ئەو پرۆژە هاوتەریبە بۆ ئەوەی هەرنەبێ پێویست بکات کورد جارێکی تر ملی شاخ بگرێتەوە. جگە لەوە، *لەناو دەستوریشدا* لایەنی کوردی نەیتوانیوە هێڵی-بۆگەڕانەوە (خەت ڕەجعە)یەک دابین بکات کە بەم مانایە کورد لە پرۆسەیەکی قانونیدا بتوانێ ڕێگە لە هەڵدێر بگرێ لە کاتی هەر پاشەکشەیەکدا.

بە پێچەوانەی کارکردن لەگەڵ پرۆژەیەکی هاوتەریب یا زامنکردنی هێڵی-بۆگەڕانەوە، لایەنی کوردی تەوای دیپلۆماسی خۆیشی، لە دوو ساڵ و نیوی رابردوودا، نەک هەر "تەجمید" کرد بەڵکو بە تەواوەتی ئەو *دیپلۆماسیەی خستە خزمەتی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق* (دواجار عیراقی عەرەبی). بەم شێوەیەش تەسەووڕێک لای کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی دروست بووە کە بەڵێ ئیتر دواڕۆژی کورد لە عیراقدا ڕوونە و پێویستیش بەوە ناکات باس لە نیگەرانی و ترسەکانی بکات. لە ڕاستیدا بزووتنەوەیەکی ڕێفراندەمی دیمۆکراسیانە و سەربەخۆ (نەک ژێر دەستەو داگیرکراو لە لایەن هێزە سەرەکیەکانەوە) و پشتئەستور بە جەماوەر دەکرا پرۆژەیەکی هاوتەریب و هێڵی-بۆگەڕانەوە بێت. بەڵام هەڵسووکەوتی نادیمۆکراتیانە و نا ستراتیژیانەی هەڵقوڵاو لە ڕوحی موزایەدەی حیزبی هێزە باڵادەستەکانی کوردستان

بووە هۆی ئەوەی کە ڕێفراندەم نەتوانێ ئەو ڕۆڵە مێژووییە ببینێ، هەر نەبێ لە کاتی پاشەکشەیەکی جیددیدا!

بە باوەڕی من سیاسەتە کوردیەکان لە دوو ساڵ و نیوی رابردوودا زیاتر ڕەنگدانەوەی قەناعەتێکی ئایدیۆ-سیاسیانەی کۆن بووە کە ئەویش باوەڕهێنانە بە بەرهەمهێنانی سیستەمێکی دیمۆکراسی شانبەشانی عیراقی عەرەبی (عیراق بە بێ باشووری کوردستان) و ئۆتۆنۆمی/فیدراڵی بۆ کوردستان. لە ڕاستیدا هەر لە سەرەتای پرۆسەکەوە قەناعەتێکی بەهێز هەبوو بەو ئاڕاستەیەی کە دەکرێ عیراقێکی دیمۆکراسی و فیدراڵی بە دەست بێت و بگرە کوردیش لەم پرۆژەیەدا *سەری ڕەم* بێت.

دیارە، لە لایەکی تریشەوە، ناکرێ پرۆسەی بەرهەمهێنانی دەستور دووربگیرێ لە ستراتیژ و سیاسەتی ئەمریکا، بەڵام لەم چوارچێوەیەدا ناکرێ ڕۆلی ئەمریکا وەکو بڕیادەر و چارەنووسساز ببینرێ. دواجار سەرکردایەتی سیاسی باوەڕی "نەگۆڕاوی" بەوە هەیە کە کردوویەتی وە بە ڕاشکاوانەش باس لە فشاری ئەمریکی ناکات، بەڵکو باس لە *ڕۆلی* ئەمریکا دەکات: بۆ نموونە د. فوئاد مەعسوم، کە کەسێکی هەرە چالاک بووە لە لایەنی کوردیەوە لە پرۆسەی دەستور داناندا، دەڵێت کە "ئەمریکیەکان دەیانویست و هەوڵیان دەدا بیر و بۆچوونەکانمان لە یەکتر نزیکخەینەوە، نەک بیانەوێت شتمان بەسەردا بسەپێنن".(22)

نەک هەر ئەوە بەڵکو لایەنی کوردی ، بە گشتی، نەرمیان نواندوە، دەکرێ هۆی ئەم نەرمی نواندنەش هۆی جودا جودا هەبێ؛ د. محمود عوسمان دەڵێ "ئێمە نەرم بووین چونکە نەماندەویست کارەکە تێکبچێ و بڵێن کورد تێکیدا"(23) لەڕاستیدا فەلەکەدین کاکەیی، ئەنامی شاندی گفتوگۆکاری کوردستان، ئەوە پشتڕاستدەکاتەوە و دەڵێ "وەفدی کوردی لە هەموو وەفدەکانی دیکە نەرمتربوو لە بەغدا بۆئەوەی پرۆسەکە سەربگرێ".(24) بە ڕاستی مرۆ دەتوانێ بپرسێ ئەگەر خەباتی کورد، کە زەریبەکەی کۆمەڵێ تراژیدیا و زیانی ماددی و مرۆیی بووە، بۆ سیستەمی سیاسی نادادپەروەر و چەوسێنەری نەتەوەیی نەبووبێ ئەی بۆ چی بووە؟ ئیمرۆ بۆ کورد لە تێکچوون بترسێ کاتی ترسی ئەوە هەبێ کە ئەو دەستورە ناتوانێ ببێتە زامنی ئەوەی کە کورد جارێکی تر نەکەوێتەوە بن ڕژێمێکی نادادپەروەرانە. بە بۆچوونی خۆم ئەوەی کە لە دەستوردا هاتوە ئەوە زامنناکات، بە لکو لەوانەیە بە شێوەیەکی "بە مەرجەکانی دیمۆکراسی نەتەوەی سەردەست" ڕێگاش بۆ ئەوە خۆش بکات. هەڵبەتە دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین کە ترسی سەرکردایەتی بە گشتی لەوەیە کە ئەوەی ئیمرۆ بەدەستهاتووە، بە ئەگەری زۆر سبەینێ (واتە دوای هەڵبژادنەکان) بە دەست نایەت! دەکرێ ئەم بۆچوونە خوێندنەوەیەکی ڕاست بێت. بەڵام ئەوەی دەمێنێتەوە ئەو پرسیارەیە کە ئایا گەر ئەم دەستورە، لە پێکهاتەی گشتیدا، نەتوانێ زامنی ئەوە بێت کە کورد دوای هەڵبژاردن تووشی بەرەوڕووبوونەوەیەکی ناهاوسەنگ و بگرە هەڵدێرێکی تر نابێتەوە، تێکدانی باشتر نەبوو وە ئایا هێڵە سوورەکانی پێداگرتن لە کوێ بوون و بۆچی بەزێنران؟ یا ئەم هێڵانە تەنها هی موزایەدە و گەرمکردنی بازاڕی سیاسەت بوون لە کوردستان؟ دواجار ئەوەتا لایەنی سوننەی عەرەب چونکە تێکیدەدات، ڕۆژ دوای ڕۆژ شتی زیاتر بەدەست دێنێت؛ کەس ناڵێ با کوردیش بە *شێوەی* عەرەبی سوننە *تێکیبدات*، چونکە ئەمە ناکرێ، بەڵام خۆ دەتوانێ پێداگرێ، خۆ دەکرا بە بەرنامەیەکی داڕێژراو بە دەیان هەزار خەڵک بهێنرێتە سەر جادە!

ئەگەرنا لە سیاسەتدا باشترە هێڵی سوور هەر لە سەرەتادا دانەنێت لەوەی کە هێڵی سوور دابنێت و دواتر هەر زوو بیان بەزێنێت یا ڕێگە بە بەزاندنیان بدەیت.

لایەنی هەرە ترسناک لە پرۆسەی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراقدا، وە بە تایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە نووسینەوەی دەستورەوە هەیە، ئەوەیە کە سەرکردایەتی سیاسی شتەکان بە شێوەیەکی گەشتر و پۆزەتیڤتر نیشانی خەڵکی دەدات و گەشبینیەک لای ئەم خەڵکە دروست دەکات، ***خۆشبینیەک کە دەربڕی ڕاستیەکان نیە***. لە لایەک بەڕێز مەسعود بارزانی، هەر وەک لەسەرەوە باس کرا، لەوە پشت

ڕاسته كه له ڕێگەی ناوهێنای ئیتحادی ئارەزوومەندانەوە مافی چارەنووس بۆ كورد چەسپێندراوە. كەچی له لایەكی ترەوە د. فوئاد مەعسوم ڕاشكاوانه دەڵێت كه "ئێمە پێمان خۆش بوو باسی مافی چارەنووس بكرابا... بەڵام بۆمان نەچووە سەر".(25)

له هەڵسەنگاندنی پرۆسەی بەرهەمهێنای ڕەشنووسی دەستور و له خوێندنەوەیەكی گشتیدا بۆمان دەردەكەوێ كه لایەنی كوردی له دوو قۆڵ (ڕەهەند)ەوە ململانێیەكی ناهاوسەنگی لەگەڵ لایەنی عەرەبیدا كردووە: 1) له قۆڵی فیدرالیزمەوە؛ 2) له قۆڵی بەرهەمهێنانی سیستەمێكی عەلمانی–دیموكراسی. بەم شێوەیەش، یا ڕاستتر بڵێین لەبەر ئەم هۆیە، نه فیدرالیەكی بەهێز و نەش سیستەمێكی عەلمانی–دیموكراسی بەهێز بەدەست نەهاتووە. لەبەر ئەوە هاوسەنگی هێز له ماوەی دوای بڕیاردان لەسەر دەستور چارەنووسساز دەبێت له پاراستن و گەشەپێدانی ئەوەی بەدەست هاتووە وە یا پێچەوانەكەی پاشەكشە له هەردوو ڕەهەندەوە. لەم بارەیەوە دەكرێ مرۆ پێشبینی ئەوە بكا كه مەرجه دیپلۆماسی و سیاسیەكانی هاوسەنگی هێز له ماوەی دوای–دەستور له بەرژەوەندی پارسەنگی كوردیدا نابن!

له حاڵەتی بەردەوامبوونی ڕەفزی عەرەبی سوننه بۆ ڕەشنووسی دەستور، سەركەوتنی تەواوی پرۆسەكه دەكەوێته ژێر نیشانەی پرسیار. به بێ ڕازیبوونی ئەو لایەنه دەبێ لایەنەكانی تر ئامادەبن بۆ دوو ئەگەر: یا ئەوەتا هەندێ گۆڕانكاری تر بەسەر دەستوردا بێنن هەتا دوای (10/15)ش، وە یا ئەوەتا بەبێ گوێدانه لایەنی عەرەبی سوننه ئەگەری ئەوە هەیه كه عیراق دووچاری شەڕێكی ناوخۆ و دابەشبوون ببێتەوە، كه ئەوەش له ڕاستیدا مەبەستی هەرنەبێ هەندێ لایەنی سوننەیە.

ئێستاش دەكرێ مرۆ باس له سیناریۆیەک بكات كه هەتا دوای دەنگدانیش لەسەر دەستور ببێته ڕاستی، ئەویش ئەوەیه كه سێ دانه بێهیوابوون دەتوانن هیوایەک و دەرفەتێكی باشتر به كورد ببەخشن: 1) بێهیوابوونی ئەمریكا له پرۆژەی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق و بەم پێیەش قاڵبوونی ڕێگا له بەردەم هەندێ ئەلتەرنەتیڤی تر، كه یەكێكیان دەكرێ دابەشبوونی عیراق بێت. ئەمه هەڵبەته شتێكی ئاسان نابێت چونكه ئەوە پێویست دەكات كه ئەمریكا سیاسەتەكەی بەرامبەر به عیراق سەرەوبن بكات له دروشمی *یەک سیاسەت بۆ یەک حاڵەت* (حاڵەتی عیراق) بپەڕێتەوە بۆ دروشمی *دوو یا چەند سیاسەتێكی جودا بۆ هەمان حاڵەت*. له ڕاستیدا هەر زوو هەندێ بانگەشه، لێرە و لەوێ هەبوونه كه شتەكانیان بەم شێوەیه دیوە و به ڕاشكاوی باسی ئەوەیان كردوە كه *ئەمریكا چەوتیەكی ستراتیژی دەكات كاتێک كوردستان و فەلوجه تێكەڵاو به یەكتر دەكات...*؛ 2) بێهیوابوونی لایەنی شیعه و سوننه له یەكتر و دواجار ڕوودانی لێكترازانێک كه به هیچ شێوەیەک چارەسەر نەكرێت به شێوەیەک كه به توندی حاڵەتێک بێته پێشێ كه ئیتر باوەڕ به پرۆژەی سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق نەمێنێت؛ 3) لایەنی كوردی بێهیوا ببێ له پرۆژەی دەوڵەتی عیراق.

لەو سێ ئەگەرە، هەرنەبێ تا ئێستا دەركەوتووە، كه ئەگەری (بێهیوابوونی) سێهەم لاوازترە له هەردوو ئەگەر (بێهیوابوون)ەكەی تر. سەركردایەتی كورد تا ئێستەش هەموو هێز و توانایەكی له پێناو پرۆژەی دەوڵەتی عیراق به كار هێناوە؛ بگرە له پێناو وەسەرخستنی ئەم پرۆژەیەشدا هەوڵی بێوچانی له پێناو لەیەكتر نزیككردنەوەی شیعه و سوننەی داوە، هەروەک پێشتریش هەوڵی بێوچانی دا بۆ بەشداریكردنی عەرەبی سوننه له هەڵبژاردنەكانی سەرەتای ئەم ساڵ. بەم مانایه ئەو ئەگەرەی كه زۆر نزیكترە لەم سیناریۆیه سێ قۆڵیەدا ئەوەیه كه بێهیوابوونەكانی یەكەم و دووەم به توندی ببنه ڕاستی و تێكەڵ به یەكتر ببن به شێوەیەک كه ئیتر بەردەوام بوون لەسەر پرۆژەی عیراق ببێته كارێكی نامومكین.

دەنگدان لەسەر ڕەشنووسی دەستور هەنگاوێكی چارەنووسسازە، به تایبەتی بۆ دواڕۆژی باشووری كوردستان. ئەم دەنگدانه تەنها لەسەر باشی یان خەراپی *ناوەڕۆكی* ئەم دەستورە نیه، بەڵكو لەوە زۆر زیاترە، چونكه سەركەوتنی ئەم دەستورە سەركەوتنه بۆ ئەو بەهانه سیاسیەی كه هەردەم بانگەشەی بۆ ئەوە كردوە كه هەڵوەشانەوەی ئەو دەوڵەتانەی كه كوردیان تیادا دەژی مەحاڵە. له لایەكی ترەوە

قەبووڵکردنی ئەم دەستورە شکستێکە بۆ ئەو بۆچوونەی کە بەردەوام بانگەشەی بۆ ئەوە کردوە کە هەڵوەشانەوە (یا هەڵوەشاندنەوە)ی ئەم دەوڵەتانە شتێکی مەحاڵ نیە.

لەم سۆنگەیەوە سەرکەوتنی لایەنی "بەڵێ" لە دەنگدان لەسەر دەستور پڕۆسەی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی (*هەڵوەشاوەی*) عیراق *دەگەیەنێتە لوتکە*. بە مانایەکی تر ئەم ڕووداوە دەبێتە ئێستگەی هەرە گرنگ لەو ئێستگانەی کە لە پڕۆسەی زیندوبوونەوە و دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراق تا ئێستا تێپەڕ کراون. دەنگدان بە بەڵێ لە لایەن خەڵکی کوردستانەوە، بە ژمارەیەکی زۆر، هۆکارێکی گرنگ دەبێ لە پڕۆسەی لەدەست دانی بیانوویەکی *مێژوویی* و *سیاسی* زۆر گرنگ: ئیتر چیتر ئاسان نابێ کورد باسی ئەوە بکات کە باشووری کوردستان بەزۆر لکێنراوە بە عیراقەوە. ئەوەشی کە دەتوانێ ئەم بیانوویە بە تەواوەتی لە گۆڕ بنێت ئەو گوتارە سیاسیەیە کە دەسەڵاتی کوردی بانگەشەی پێ دەکات و بە توندیش بڵاوی دەکاتەوە ئەویش ئەوەیە کە ئەم دەستورە دەربڕی *ئارەزوومەندانە* و *ئازادانەی* خەڵکی کوردستانە!

بە هەر حاڵ، هەر چەندە مەبەستی ئەم وتارە لێکۆڵینەوەیە لە ڕەشنووسی دەستور، بەڵام ناکرێ ئەوە نەڵێین کە بەشداربوونی ڕێژەیەکی کەم (یا هەرنەبێ دەنگدان بۆ دەستور بە بەڵێ بە ڕێژەیەکی کەم) دەتوانێ دواجار یارمەتیدەر بێت بۆ ئەوەی کە ئەو بیانوویە (واتە لکاندنی کوردستان بەبێ ڕەزامەنی خەڵکەکەی) بە یەکجار لەدەست نەچێت. لەدەستنەدانی ئەم نیانوویە دەتوانێ لە ململانێکانی کورد دوای دەستور لە عیراق یارمەتیدەر بێت وە بۆ بەشەکانی تری کوردستانیش زۆر مانا ببەخشێت.

Burhanyassin@hotmail.com

* ئەو ڕەشنووسی دەستورە کە لەم وتارەدا بەکارهاتووە و لێیکۆڵراوەتەوە ئەو ڕەشنووسەیە کە وەرگێردراوە لە عەرەبیەوە بۆ سەر زمانی کوردی لە لایەن ژمارەیەگ پارێزگار، واتە ئەو دەقەیە کە لە 139 مادە پێکدیت وە هەمو پارچە وەرگێراوەکان وەکو خۆیان بەکارهاتوون لەم نوسینەدا. لەو جێگایانەی دەستکاری هەبێ، کە زۆر کەمە، هێمای دەستتێوەردان لە دەق [ ] بەکارهاتووە و هەر خوارکردنەوەیەکیش، جگە لە ئاماژە بە سەرچاوەکان، بە مانای جختکردنەوە دێت.

پەراوێزەکان:

1) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم بڕیارە بڕوانە، بورهان ا. یاسین، "هەڵبژاردنەکانی عیراق و پۆستی سەرۆک کۆماری لە گۆشەبینینی دامەزراندنەوەی دەوڵەتی عیراقەوە"، لە ژمارەیەک لە سایتە کوردیەکان بڵاوبۆتەوە، بۆ نموونە، **www.dengekan.com/doc/2005/5/May2005.htm**.
هەروەها لە ڕۆژنامەی *ڕێگای کوردستان*، بە پێنج بەش بڵاوبۆتەوە لە ژمارەکانی 642 تا 645

2) بۆ نموونە بڕوانە، بورهان ا. یاسین، "لە ڕێفراندەمدا کوردستانێکی سەربەخۆ"، لە دوو ژمارەی (*هاوڵاتی*)دا، لە 20 و 2003/8/27، ل. 6.

3) بڕوانە *خەبات*، 30|8|2005، ل. 3.

4) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

5) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. محمود عوسمان، *میدیا*، 13|9|2005، ل. 6.

6) هەمان سەرچاوەی پێشوو.

7) لەمەش زێتر و زۆریش چارەنووسسازتر ئەوەیە کە، بە پێی ئەندامبوونی لە کۆمکاری عەرەبیدا، عیراق ئیلتیزامی تەواوی هەیە بە هەموو ئەو پەیمان و میساقانەی کە لە چوارچیوەی کۆمکاری عەرەبیدا مۆرکراون، لەوانەش *پەیمانی بەرگری عەرەبی هاوبەش کە* لە نێوان ئەندامانی کۆمکاری عەرەبیدا لە سەرەتای 1950کانی سەدەی رابردوو مۆرکراوە. بە پێی مادەی 3 لە پەیمانی بەرگری عەرەبی هاوبەش "لە حاڵەتی مەترسی ڕوودانی جەنگ یا بەرپابوونی حاڵەتێکی نێودەوڵەتی چاوەڕواننەکراو کە مەترسی لێدەکەوێتەوە، دەوڵەتانی وابەستە [واتە وابەستە بەم پەیمانەوە] بەبێ دواکەوتن هەڵدەستن بە یێککردنی پلان و هەوڵەکانیان بۆ وەرگرتنی هەنگاو [تدبیر]ی خۆپاراستن و بەرگریکردن". لە مەڕ میساقی کۆمکاری عەرەبی و پەیمانی بەرگری عەرەبی هاوبەش بڕوانە:
www.arableagueonline.org,

8) شایەنی باسە کە نووسەری ئەم وتارە یەکێک بوو لەوانەی کە بە ناوی دەستەی ئاشتی وئایندە پڕۆژەکەیان پێشکەش بە مام جەلال و کاک مەسعود کرد لە سەرەتای مانگی 2004/1.

9) له بارەی چەند حاڵەتێک لەم جۆره بڕوانه، بۆ نموونه:
7/3/2005, 6/6/2005, 23/8/2005, ww.peyamner.com

10) بڕوانه:

www.peyamner.com.1/10/2005.

11) بڕوانه:

www.peyamner.com, 1/10/2005.

12) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. محمود عوسمان، *میدیا* ، 2005/9/13، ل. 6.

13) لەوانەیە ئەم سەرکردایەتیه بەوه بەرگری له خۆی بکات که بەڵێ عیراقی ئەمڕۆ تەواوکەری عیراقی دوێنێ نیه، بەڵام له ڕاستیدا ئەم بیانوویه له بابەتی جینۆسایدا بیانوویەکی زۆر لاوازه و ناشتوانێ لەسەر پێ بوەستێ: نه تورکیا ڕاستەوخۆ بەردەوامی دەوڵەتی عوسمانیه وه نه (ئەڵمانیا)یش، دوای هیتلەر، نازیه، کەچی له هەردوو حاڵەتدا تورکیا و ئەڵمانیا دەبێ ئێستاش به شێوەیەک یا شێوەیەکی تر حیسابی ئەوه بدەن که عوسمانیەکان بەرامبەر ئەرمەنەکان وه ئەڵمانه نازیەکان بەرامبەر جوەکان کردویانه.

14) *کوردستانی نوێ،* 2005/6/2، ل. 1.

15) *خەبات،* 2005/9/21، ل. 3.

16) ڕاگەیاندنی ئازاد بەرواری دەربارەی کۆتاییهاتنی گفتوگۆکانی دەستور. کەچی لەلایەکی ترەوه فەلەکەدین کاکەیی، وەکو هێما بۆ ئەو ڕاگەیاندنه، دەڵێ "بڕواناکەم ئەو دەستوره 98%ی داخوازیەکانی کوردی تێدابێ، بەڵام 75%ی ئەوەی ویستمان تێدا هاتەدی". بڕوانه *میدیا* ، 2005/9/6،ل.6.

17) دەربارەی مادەی 58 ژمارەیەکی زۆر وتار نوسراوون، بۆ نمونه بڕوانه شەفیقی حاجی خدر، "مادەی (58)..؟!"، له *کوردستانی نوێ،* 2005/6/16، ل. 9.

18) گەڕانەوه بۆ یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت (دەستوری کاتی) که له زۆر جێگه بڵاو بۆتەوه.

19) بڕوانه:

Nechirvan Barzani, "Kurdistan and Iraq" *Washington Times,* 28-1-2005.

20) *خەبات،* 2005/8/30، ل. 3.

21) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. محمود عوسمان، *میدیا* ، 2005/9/13، ل. 6.

22) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. فوئاد مەعسوم، [بەشی یەکەم]، *کوردستانی نوێ،* 2005/9/8، ل. 7.

23) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. محمود عوسمان، *میدیا* ، 2005/9/13، ل. 6.

24) چاوپێکەوتن لەگەڵ فەلەکەدین کاکەیی، *میدیا* ، 2005/9/6.ل.6.

25) چاوپێکەوتن لەگەڵ د. فوئاد مەعسوم، [بەشی دووەم]، *کوردستانی نوێ،* 2005/9/9، ل. 7.